

მანია კარანაძე

X საუკუნის კიდევ ერთი ხელნაწერის ყდა სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა ახალი კოლექციიდან

ყდის ისტორიის კვლევა გულისხმობს არა წიგნთან დაკავშირებული ერთი ელემენტის დამოუკიდებელი განვითარების შესწავლას, არამედ ზოგადად სამწიგნობრო ტრადიციის ერთიანი კულტურულ-ისტორიული პროცესის რეკონსტრუქციას, რაც თვალნათლივ დაგვანახა კიდევ ამ პრობლემაზე მუშაობის ათწლიანმა გამოცდილებამ. ჩვენ მიერ უკვე შედგენილი ყდების კატალოგისა და მათი მონოგრაფიული გამოკვლევის¹ პირველ ეტაპზე გაირკვა, რომ ტყავის დამუშავება, წიგნის აკინძვა თუ ორნამენტული ტვიფრა (მხატვრულად გაფორმება) დამოკიდებულია არა მხოლოდ გარკვეულ ტექნოლოგიურ პროცესებზე, არამედ წიგნის დამკვეთთა და მმართველთა კულტურულ-ისტორიულ გარემოსა და განსწავლულობაზე.

სამწუხაროდ, IX-X საუკუნეებში გადანერილ ხელნაწერებს, მათი ხშირი გამოყენების გამო, არ შემორჩათ თავდაპირველი ყდები, რაზედაც მათზე დართული ანდერძ-მინაწერებიც მეტყველებენ. ამის გამოა, რომ ადრეული პერიოდის წიგნის ყდების შესახებ არსებული მასალა მეტად მწირია. ამ ფაქტს ადგილი აქვს არა მხოლოდ ჩვენს სინამდვილეში, არამედ ზოგადად ადრეული პერიოდის ხელნაწერი წიგნის, კერძოდ კი ბიზანტიური ყდების შესწავლისასაც. აქედან გამომდინარე მიგვაჩნია, რომ ყურადღების მიღმა არ უნდა დავტოვოთ ყოველი ახლად გამოვლენილი ყდა ან თუნდაც მისი ფრაგმენტი, როგორც ყდის ისტორიის ამსახველი უმნიშვნელოვანესი საბუთი.

ამ მხრივ ჩვენი ყურადღება მიიქცია სინის მთაზე ახლად აღმოჩენილი ქართული კოლექციის ერთ-ერთი ხელნაწერის ყდამ (N/Sin. Geor. 26). საკმაოდ სქელტანიანი, ბოლონაკლული, მცირე ფორმატის ხელნაწერი IX-X საუკუნეებით დათარიღებულ ლიტურგიკულ კრებულს (ზომა: 12,5x14 სმ.; მოიცავს

¹ მ. კარანაძე, *ქართული წიგნის ყდის ისტორია*, თბილისი, 2002.

213 ფ. + 1 ფრაგმენტი ბოლოში) წარმოადგენს. გვინდა ამთავითვე აღვნიშნოთ, რომ განსახილველი ხელნაწერის ფორმატი საგანგებოდ იპყრობს ყურადღებას, ვინაიდან სწორედ ყდის ტექნოლოგიურ-მხატვრული გადანყვევება ასახავს გარკვეულწილად როგორც თავად კრებულის მნიშვნელობას, ასევე მის შემქმნელთა ოსტატობას. ისიც უდავოა, რომ მცირე არეზე ორნამენტული ტვიფრების განლაგება და გეომეტრიული სიმეტრიისა თუ მხატვრული ასიმეტრიის დაცვა გაცილებით რთულია და დიდ გამოცდილებას მოითხოვს, ვიდრე დიდი ფორმატის ხელნაწერის ყდაზე.

დავუბრუნდეთ კვლავ ხელნაწერის აღწერილობას: სქელი, უხეში, გაყვითლებული ეტრატის ბოლო ფურცლები ამჟამად დაზიანებულია, შემონახულია მხოლოდ **ა - კზ** რვეულები; ტექსტი შესრულებულია ასომთავრულით, აქა-იქ ნუსხურით; გამოყენებულია შავი მელანი, სათაურებისათვის – სინგური; მოღწეულ ტექსტს ანდერძ-მინაწერები არ ახლავს. ხელნაწერი ჩასმულია საკმაოდ სქელი ფიცრის ტყავგადაკრულ ყდაში, ზედ ამოტვიფრული ორნამენტით; ყდის საცავ ფურცლად სხვა ხელნაწერიდან გამოუყენებიათ ეტრატის ფურცელი ბერძნული ტექსტით, რომელიც პალეოგრაფიულად VIII საუკუნისად არის მიჩნეული.²

ყდის ხის დაფები მასიურია, ჩამოჭრილია ხელნაწერის ფურცლების პირზე. ყდის მხარეს მთლიან სიგრძეზე (ვერტიკალურად), იქ, სადაც დაზიანებულია (გადახლეჩილია) ტყავი, შეიმჩნევა თოკებისგან გაკეთებული სამი ყულფი (ეს შეკერვის ადგილები უნდა იყოს), რომლითაც უკავშირდება ხის დაფები რვეულებად აკინძულ წიგნის ბლოკს (სურ. 1). სამწუხაროდ, ამჟერად არ მოგვეცა საშუალება ხელნაწერის ფოტოპირების მეშვეობით მაინც გავცნობოდით „ქართული აკინძვის“ იმ ტექნიკას, რომელსაც ეხება ბელგიელი მეცნიერი ბერტ ვან რეგემორტერი თავის ნაშრომში. ამასთან დაკავშირებით საჭიროდ მიგვაჩნია, ყურადღება გავამახვილოთ სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრში დამკვიდრებული ამ ტრადიციის პირდაპირ თუ არაპირდაპირ გავლენაზე წიგნის აკინძვის იმ მეთოდთან (ტექნიკასთან) დაკავშირებით, რომელსაც იგი „ქართულ შეკერვას“ უწოდებს (*Couture géorgienne*).³

სინური ქართული ახალი კოლექციის ხელნაწერის ყდაზე ნახატს ქმნის მცირე ზომის, სხვადასხვა ორნამენტისაგან შემდგარი ყვავილოვანი და სამსჭვალეების მაგარი ტვიფრები (ოდნავ დახრილი, ჯვრის ფორმის ორნამენტი), რომლებიც ყდის თავისუფალ ადგილს ავსებენ. ყდას კიდზე არშიად მიჰყვება ერთი და იგივე გამოსახულების შემავსებელი ტვიფრები (ამდენად, ყდაზე სულ

² სინის მთაზე წმ. ეკატერინეს მონასტერში 1975 წელს აღმოჩენილ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, შეადგინეს ზ. ალექსიძემ, მ. შანიძემ, ლ. ხევსურიანმა და მ. ქავთარიამ, ათენი, 2005, გვ. 271.

³ Regemorter B. van, *La reliure Byzantine*, Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art, vol. 36 (1967), Bruxelles, 1969, p. 122-124

ორი სახის ტვიფრია გამოყენებული) და არა საბორდიურე ტვიფრი, რაც, როგორც ცნობილია, ყდის ქრონოლოგიურ განვითარების ისტორიაში გვიანდელ მოვლენად ითვლება. შემავსებელი ტვიფრებისგან შედგენილი ნახატი ჩასმულია სპეციალური სახაზავით შესრულებულ თითო ხაზისაგან შემდგარ ჩარჩოში, იგივე ტექნიკითაა ამოტვიფრული ყუაზე ჰორიზონტალური, ვერტიკალური და დიაგონალური ხაზები, ყუაზე ასევე შემორჩენილია საკმაოდ სქელი ძაფებისაგან დანული კაპტალი (სურ. 1).

ყდის ზედაპირზე ფარგლისა და სპეციალური წვერნამახვილებული, მაგრამ რამდენადმე ბლაგვი, ხელსაწყოს მეშვეობით ამოტვიფრულია სტილიზებული ტოლგვერდა ჯვარი, რომელსაც ახლავს წრე და კვადრატი (სურ. 2). ორნამენტული სიმბოლიკის განვითარების თვალსაზრისით სამეცნიერო ლიტერატურაში მიიჩნევენ, რომ იდეა წრის გათანაბრებისა კვადრატთან მომდინარეობს მბრუნავი კვადრატის ცნებიდან. წრის და კვადრატის ურთიერთმიმართება უკავშირდება ორი დიდი კოსმიური სიმბოლოს – მინისა და ცის ერთიანობას. კვადრატი მინას აღნიშნავს, ცა - წრეს.⁴

ქრისტიანული აღმოსავლეთის სინამდვილეში ამგვარი სიმბოლიკა ხშირად გვხვდება. ამას ადასტურებს არა მხოლოდ ე. ტესტას მიერ ადრე გამოცემული მასალა⁵, არამედ უახლესი პუბლიკაციები, რომლებშიც ასახულია თანამედროვე ერაყის ტერიტორიაზე შემორჩენილი სირიული კულტურის ამსახველი ქვაჯვრები, ეკლესიათა ბარელიეფები და საპატრიარქო საყდარზე გამოსახული ორნამენტული შემკულობა⁶.

ქრისტიანული აღმოსავლეთისათვის დამახასიათებელი წრეში ჩახატული ტოლგვერდა ჯვარი, რომლის ნახატს შეადგენს წრის სეგმენტი, ჩვენს ხელთ არსებული მასალის საფუძველზე, ქართულ ხელნაწერებში ძირითადად გვხვდება სინის მთის ქართველი მოღვაწის იოანე-ზოსიმეს გადანერილ და შემოსილ ხელნაწერებში: Sin. Geor. 47, 1r-v, 81r, 91r; Sin. 26, 1r; პეტერბურგში დაცულ Sin. Geor. 34 ხელნაწერის ფრაგმენტებში (Gr. XLI 2r-v; Сир Н.С. 16/1 20r), N/Sin. Georg. 20, 1r⁷ (სურ. 3), მისივე ხელით გადანერილ პასქალიონებში: Sin. Georg. 38, f. 284; Sin. Georg. 34; პეტერბურგის ფრაგმენტები, Сир Н.С. 16/1 27v, ასევე ხელნაწერების ამოტვიფრული ყდებზე – Sin. 32-57-33 (იხ. სურ. 4), Sin. 46; N/Sin.Georg. 26. ერთი და იმავე მოხაზულობის ჯვრის ხელნაწერში რამდენჯერმე გამეორება სხვადასხვა ადგილას – არამარტო ყდაზე, არამედ თვით ხელნაწერის

⁴ J. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, London, 1973, p. 307.

⁵ E. Testa, *Il Simbolismo dei giudico-cristiani*, Jerusalem, 1981, p. 283-299 (წარმოდგენილია ბოლნური ჯვრის ტიპი, ასევე „კოსმიურ კვადრატში“ და „კოსმიურ მართკუთხედში“ ჩასმული ჯვრები.)

⁶ Sébastien de Courtois, *Les derniers Araméens*, Paris, 2004, p. 80, 107, 109.

⁷ ახალი კოლექციის ფრაგმენტები უნდა ეკუთვნოდეს ცაგარ. 93-92 ხელნაწერს, იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ათენი, 2005 გვ. 266-267, 505

ფურცლებზე გარკვეულ ტენდენციად იკვეთება სწორედ იოანე-ზოსიმეს შემოქმედებაში.

როგორც გაირკვა, სინის ახალი კოლექციის N/Sin. Georg. 26 ხელნაწერის ყდა (სურ. 2) იდენტურია სინური მრავალთავის (Sin. Georg. 32-57-33) ყდის ქვედა ფრთისა (სურ. 4). ისინი ერთი შემსრულებლის ხელს უნდა მიუთითებდნენ, რომელთა ავტორად იოანე-ზოსიმე შეიძლება მივიჩნიოთ.⁸ საფიქრებელია, რომ 864 წელს გადაწერილი სინური მრავალთავისა და Sin. Georg. 46 ხელნაწერის მსგავსად, იოანე-ზოსიმემ ხელნაწერი – N/Sin. Georg. 26 X საუკუნის 80-იან წლებში მესამედ ან მეორედ შემოსა.

ცნობილია, რომ X საუკუნის ჩვენი მწიგნობრობის ეს თვალსაჩინო სინელი მოღვაწე, რომელიც ანდერძ-მინაწერებში გადამწერად, მჩხრეკელად და შემოსველად მოიხსენიებს საკუთარ თავს, ამავე დროს გვევლინება ამა თუ იმ ხელნაწერის გამფორმებლადაც. ისიც ცნობილია, რომ იოვანე-ზოსიმე თავის სამწიგნობრო საქმიანობაში ძირითადად აგრძელებდა იმ ტრადიციას, რომელიც სინის მთაზე დამკვიდრებულმა ქართველმა მწიგნობრებმა მემკვიდრეობით მიიღეს საბანშიდის მონასტრიდან.

რას უნდა მივანეროთ ყდის ორნამენტებზე არსებული ტვიფრების სირიულ ტრადიციასთან ამგვარი სიახლოვე? როგორც ჩანს, ამის ახსნა უპირველეს ყოვლისა უნდა ვეძიოთ სინის მონასტრის კულტურულ არეალში მყარად გამჯდარ იმ ადრეული კავშირის გამოძახილთან სირიულ ტრადიციასთან, რომელმაც თავად საქართველოში ფართო გავრცელება პოვა ბოლნური ჯვრის სახით.

სინური ყდის თავისებურებების განხილვისას ჩვენ, რა თქმა უნდა, არ ვგულისხმობთ პირდაპირ კავშირს სირიულ ხელნაწერებთან, არამედ ამ შემთხვევაში გვსურს ყურადღება გავამახვილოთ ჩვენს კულტურულ არეალში დალექილ იმ უძველეს ურთიერთობებზე, რომელიც უკვე ქრისტიანობის პირველი საუკუნეებიდან გვქონია ქრისტიანული აღმოსავლეთის უმნიშვნელოვანეს ცენტრებთან.

⁸ სინური მრავალთავის ყდასთან და ჯვრებთან დაკავშირებით იხ. მ. კარანაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9-18, დამ.: 2-7

Maia Karanadze

**ANOTHER 10TH-CENTURY BOOK BINDING FROM THE NEW
COLLECTION OF THE GEORGIAN MSS ON MOUNT SINAI**

SUMMARY

Owing their frequent use, MSS lost their original covers. In this respect, material is very scanty in the 9th-11th cc. on bound MSS of the Byzantine period.

The present paper offers a typological analysis of only one MS book, on the basis of a newly-discovered Georgian MS (N/Sin. Georg. 26.) in St. Catherine's monastery on Mt. Sinai (Fig. 1; 2).

A stylized equilateral cross, with a circle and square, is stamped on the surface of the binding. In Georgian MSS an equilateral cross, a segment of a circle constituting part of the drawing, is attested in the MSS copied and bound by the outstanding Georgian man of letters Ioane Zosime, who flourished on Mt. Sinai, as well as in Paschalions copied in his hand, also stamped on MSS covers. Occurrence of crosses of the same outline several times, at different places – and not only on covers but on pages of MSS assumed the form of a tendency in Ioane-Zozime's work.

As it became clear from the description of the binding, the cover (Fig. 2) of the MS of the new collection of Sinaitic MSS (N/Sin. Georg. 26) is identical with the lower part (Fig. 4) of the cover of the Sinai Polycephalon (Sin. Georg. 32-57-33). They point to the hand of a single executor who, in the present writer's view, is Ioane-Zosime.